

Matějek, František

Pohyb obyvatelstva v předbělohorské Moravě

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1961, vol. 10, iss. C8, pp. [509]-517

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101827>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MATERIÁLY

FRANTIŠEK MATĚJEK (Brno)

POHYB OBYVATELSTVA V PŘEDBĚLOHORSKÉ MORAVĚ

Druhá polovina 16. stol. se v našich zemích považuje za období, v němž se vytvářely podmínky pro rozvoj režiijního velkostatku s průvodními jevy, jako byl růst poddaných robot, připoutání poddaného k robotnímu dvoru a utužení poddanství.¹ Předpokládá se právem, že se zvětšil zájem feudála o pracovní sílu poddaného, což bylo provázáno růstem jeho povinností. Poddaný, připoutaný k půdě byl stále více omezován ve svém pohybu. Třeba tudíž v té době předpokládat na jedné straně omezený rozsah stěhování, na druhé však růst zblhání.

V tomto článku chceme poněkud podrobněji zkoumat otázku pohybu obyvatelstva ve vymezeném časovém úseku asi půl století před vypuknutím třicetileté války. Jako nejlepší pramen k průzkumu této otázky se nabízejí urbáře. Svými soupisy poddaných skýtají bohatý rozhled po obyvatelstvu té doby, jaký se hned tak nenajde v žádném jiném pramenu. Urbáře sice jen zřídka zaznamenávají, odkud pocházejí usedlíci, kteří se přistěhovali na území té či oné obce, leč tehdejší způsob označovat přistěhované usedlíky příjmením podle jejich původistě, k němuž se přidává přípona -ský, -cký (u německých jmen -er) umožňuje nejčastěji se dopátrat, odkud se přistěhovali. Spolehlivost tohoto kritéria souvisí s vývojem tehdejších příjmení.² Staří domácí usedlíci měli vedle křestních jmen ponejvíce i příjmení. Některá příjmení byla stálá, jiná byla vázána jen na svého nositele. Stálost příjmení souvisela se stálostí rodu na gruntě. Udržel-li se rod na gruntě po několik generací, pak se často příjmení spojovalo s gruntem, takže nejednou po vymření rodu nový majitel gruntu dostal od obyvatel vsi příjmení bývalého usedlíka, a to se mohlo i dědit. Nedědičná bývala v té době převážně ještě příjmení, zakládající se na osobní vlastnosti svého nositele: hanlivé přídomky apod.

Přistěhovanci však přišli do nových sídlišť ponejvíce jen s křestními jmény. Protože většina usedlíků v obcích měla již vedle jména křestního i příjmení, dostal přistěhovelec s jedním jménem jméno druhé, a to především podle místa, z něhož přišel. Nebylo-li toto původistě známo, nebo nechtěl-li je přistěhovelec prozradit z obavy před stíháním svou vrchností, dostal jméno Novák, či Novotný. Přišel-li cizinec, dostal obvykle příjmení podle země, z které pocházel (Slovák i Čech). Zdá se, že žádné z těchto získaných příjmení nebylo tehdy ještě dědičné. Přišli však i příchozí, kteří si přinesli zděděné příjmení ustálené, a to jim v novém sídlišti již zůstalo. Evidence těchto příchozích bývá pak velmi obtížná. Nado městské prostředí vykazuje nejednou pokročilejší vývoj v dědičnosti příjmení než venkov. Přistěhovalecká příjmení se tu stávala dědičnými. Při přestěhování na venkov se však opět v druhé generaci ztrácela. Z toho vyplývá, že přistěhovalecké příjmení ve městě nemusí být vždy svědectvím, odkud přistěhovelec pochází. Zůstává však svědectvím, že jde o přistěhovance (nebo o jeho potomka).

Tyto okolnosti je třeba mít na mysli a počítat s tím, že urbáře nepodávají vždy přesný obraz o přistěhovalectví. I když tomu tak je, nelze je jako pramen pro tento účel zahrnout, a to proto, že většinou tvoří jediný pramen. Gruntovních knih právě jako matrik z předbělohorského období je totiž ještě z menšího počtu obcí než urbářů, a konečně ani ony začasť nepodávají spolehlivý obraz o přistěhovalectví. I když tedy předem víme, že pramen, kterého zde bude užito, může poskytnout obraz o zkoumané otázce jen do jisté míry přesný, je přece třeba po něm sáhnout, protože otázka, která se má na jeho podkladech objasnit, je závažná a u nás dosud takto neřešená.

*

Proberme si nyní z těchto zřetelů několik urbářů. Bude snad dobře sdružit je podle hospodářsky podobného území, protože lze předpokládat, že se v nich život vyvíjel podobně. Vyjdeme z Českomoravské vysočiny. Jako první se nabízí urbář statku pernštejského z r. 1582, což byl tehdy soubor dvou městeček a padesátidevítí vsí. Městečka i vsi byla neveliká sídliště. Ze vsí jen dvě měly přes 20 usedlých. S přistěhovaleckými jmény se setkáváme jen v jedné vsi a v obou městečkách. Přistěhovanci přišli převážně z Čech, leč též z Těšínska, ba i z Itálie; jen jeden z blízkého statku. Z těchto záznamů lze usuzovat, že za lidské paměti se přistěhovalo na pernštejské panství jen 9 usedlíků, tedy počet zcela nepatrný. Našli svůj útulek kromě jednoho všichni v městečkách, ze značné části jako podsedci. Hledali si asi obživu jako řemeslníci. Tamní chudé visky nenabízely dostatek obživu pro přistěhovance.

Brtnický statek tvořila podle urbáře z r. 1585 3 městečka a 26 vsí, z nichž opět většina měla méně než 20 osedlých, právě jako tamní městečka patřila mezi střední a menší. Přistěhovanci se usadili ve dvou městečkách a ve dvou vsích. Polovina z nich se přestěhovala uvnitř panství z jedné vsi do druhé, ze zbytku 3 jednotlivci přišli z okolních panství a teprve 2 zbývající byli cizinci, a to Polák a Ital, oba podsedci, hledající v městečkách řemeslo. Ukazuje se, že opět městečko na pahorkatině přitahovalo přistěhovance, kdežto drobná víska v chudém prostředí nenabízela osadníku jistotu obživu.

Ještě výrazněji se tato okolnost projevuje v hornatém statku rudoleckém podle urbáře z r. 1585 s jedním městečkem střední velikosti a s 15 rovněž drobnými vesnicemi, z nichž jen jedna měla víc než 20 osedlých. V nich po přistěhovalcích nebylo stopy. Teprve v městečku jich sedělo 5. Tři z nich pocházeli z okolních panství a k tomu jeden přišel z německých krajů a jeden z Polska. Všichni příchozí patřili k méně majetným (do půl lánu). V tomto pohorském kraji se opět jen městečko jevilo přitažlivým bodem pro osazování.

Nejinak bylo na nedalekém statku novoměstském (urbář z r. 1587). Zdejší středisko Nové Město soustřeďovalo v sobě více než třetinu usedlíků (160 ze 410. Ostatní poddaní seděli opět v drobných 18 vesničkách, z nichž jen dvě měly více než 20 osedlých. Za té situace neudiví, že jen ve třech vsích sedělo po jednom přistěhovanci (Němec, Uher, Polák), za to ve městě 13, a to 3 Italoové, 2 z Těšínska, 1 z Polska, 1 z Čech a ostatní 4 z bližších i vzdálenějších moravských statků.

Uvedené statky z Vysočiny, hospodářsky sobě podobné, ležící v podobné krajině, jevily vzájemnou příbuznost i v otázce přistěhovalecké. Jejich drobné vsi buď vůbec nebo jen ve velmi skrovné míře lákaly k sobě osadníky. Tamní chudá půda nejvila pro ně velikou přitažlivost. Spíše již městečko se svým řemeslem mohlo lákat příchozí, a to i z ciziny. Větší přitažlivost nežli městečko mělo město s rozmanitější možností výživy.³

*

Jiný ráz ukazují urbáře severomoravského kolonizačního území, hlavně z jesenické oblasti. K nim lze počítat i statky mírovský a svitavský, jak ukazuje urbář z r. 1581. V něm se zaznamenává jen zcela nepatrný počet jmen přistěhovalců. Co však je charakteristické, jsou tu 4 jména Šváb a 2 Deutsch ve 4 vsích, z čehož vyplývá, že německé kraje pomáhaly udržovat německý ráz vsí. Třeba usuzovat, že skutečný příliv přistěhovalců byl mnohem větší, než udává urbář. Svědčil by o tom urbář statku Janovic u Rýmařova z r. 1610. V seznamech jeho usedlíků nenajdeme mnoho jmen přistěhoveleckých, a přece výkazy, které jsou k urbáři připojeny, podávají překvapivý obraz o rozsáhlosti přistěhovalectví na tomto statku. Tamní horský kout se nedávno předtím dokolonizoval. Z 336 osedlých skoro polovina (153) byli přistěhovanci. Dobrá polovina pocházela sice z okolních severomoravských a slezských statků, velká část však přišla až z Kladska a z Polského Slezska. Celkem těchto zahraničních příchozích zaznamenal urbář více než 10% usedlých (37).

Značnou kolonizační činnost v jesenické oblasti dokládá i urbář sovineckého statku z r. 1582. Zde z 15. stol. válečnou a jinou činností zůstalo několik pustých vsí, z nichž některé byly nedávno obnoveny, a to lidmi buď ze samotného statku nebo z přilehlých severomoravských statků. Urbář však nemá ve svých seznamech téměř žádná přistěhovelecká jména. S podobnou situací musíme počítat i na šternberském panství, ve kterém se rozvíjela značná německá kolonizace, avšak ze samých jmen urbáře z r. 1599 jen nepatrně zachytitelná. Stopy její se jeví jen ve Šternberku a v jedné vsi. Oba urbáře však potvrzují pozorování historiků, že severomoravská panství v kolonizačním území byla převážně nasycena usedlíky,⁴ takže mohla ze svých zdrojů krýt potřebu osazování vzniklých tam poustek (to se zvláště jeví na losinském statku podle urbářů z r. 1571 a 1589).

Důlní podnikání, jež se na jesenických horách tehdy zvláště intenzivně rozvíjelo, potřebovalo odborníky. Poskytovalo je sousední Slezsko. Objevili se však tu i odborníci, právě jako i dělníci až ze vzdálených Němec. Úsovský urbář z r. 1564 zaznamenal i 5 Poláků, pravděpodobně příchozích dělníků s krakovskými podnikateli. Charakteristické pro tamní končiny je, že urbáře nemají mezi příchozími téměř člověka z moravského území s českým obyvatelstvem. Šlechta neprojevila pochopení pro potřebu udržovat stálý dotek českého živlu s pohraniční oblastí. A tak bylo pohraničí ponecháno vlastnímu vývoji. Osudnější bylo, že se tam dosáhlo již značné hustoty obyvatelstva, v němž vznikalo do jisté míry i přelidnění, z něhož se mohly zaplnit nejen mezery ve vlastním prostředí, nýbrž odtud mohla pramenit i expanze německého živlu do českých oblastí.

*

Zvláštní přistěhoveckou oblast představoval tehdy hukvaldský statek v podhůří bezkydských hor. V něm se totiž ještě prostírala rozsáhlá pásma, lidskou rukou buď vůbec nevyužitá nebo jen nepatrně. Olomouctí biskupové, zvláště Stanislav Paylovský, chtěli zvýšit důchody biskupství stále tonoucího v hospodářských nesnázích,⁵ podporovali rozvoj rozsáhlé vnitřní kolonizace.⁶ Urbář statku z r. 1581 zachycuje ji jedinečným způsobem. Byly tu zakládány celé nové vsi, skoro každá ze stávajících narůstala dále novými příchozími. Rozbor jmen usedlíků vsí i měst svědčí zcela zřejmě, že se hukvaldský statek v tehdejší moravské společnosti, ale i v sousední cizině těšil pověsti kraje, kde se možno usadit s nadějí na zajištění živobytí. Sešla se tu opravdu mezinárodní společnost. Tak se tu usadilo ne méně než 12 Slezanů, 9 Poláků, 7 Slováků, 6 Němců, 3 Turci(?) a 1 Uher. K tomu se sem zatoulali i 2 Charváti, nemožouce asi na jižní Moravě najít vhodné bydlo, a 1 Ital. Z moravských

statků se sem uchýlilo více než 20 příchozích, aniž však lze říci, odkud sem přišli. Na rozdíl od předchozích statků přistěhovalci nesměřovali jen do města a do dvou městeček, nýbrž v hojně míře i do vsí, cítíce se asi pod biskupovou autoritou dosti bezpečně před slídivými zraky svých bývalých vrchností. Urbář podává překvapivý obraz o rozsáhlém přistěhovalectví do tohoto koutu moravské země. Ten byl tehdy v plném rozvoji výstavby. Rozsah valašské kolonizace však nezachycuje v pravé podobě. Zdá se, že valašské hospodářství nebylo ještě plně vybudováno, a proto unikalo přesné evidenci.

Tak se asi též třeba dívat na nedostatečnou evidenci Valachů ve vizovickém urbáři z r. 1585, kde lze nalézt jména znějící neslovansky, a to především ve Vizovicích. Jejich výčet však sotva je úplný. Pokud se rozmístění přistěhovalců týče, město mělo sice převahu nad venkovem (15 : 13), leč nebyla tak velká jako na Třebíčsku či Novoměstsku. Kupodivu blízkost Slovenska se neodrazila v přistěhovalectví (jen 2 Slováci). Překvapí přítomnost 4 Němců ve městě a 1 Itala. Jinak se přistěhovalectví nasycovalo z nedalekého okolí, z pohraničních oblastí.

Jen málo mluví o přistěhovalectví urbář pohraničního novosvětlovského statku z r. 1598; snad proto, že na statku bylo jen jedno městečko střední velikosti. Vsi ležící dál od hor se řadily k větším, kdežto ty, které ležely v horách, se jevily tehdejšímu pozorovateli jako drobná hnízda, jež nelákala k usazení cizího osadníka. Proto také přistěhovalce nalézáme jen v městečku a ve třech větších vsích, celkem však všude málo (13). Mezi nimi nalézáme jen 1 Slováka, zato 4 Poláky. Z urbáře je patrné, že se lid tlačil do hor zabíraje kopaniny. Byl to však lid místní. O Valaších urbář mlčí též. Nebyli tudíž ještě plně usazeni.

Jak vysvítá ze zpráv o karpatské oblasti, probíhala v ní kolonizace různého stupně. Kde se rozvíjelo důlní podnikání, tam nabyla značného rozsahu. Kde měla jen zemědělský ráz a jevila se jako dosazování již zabraného kraje, tam se horské končiny nejevily zvláště přitažlivé pro kolonisty. Kolonisté se však do těchto krajů hrnuli, pakli je vrchnosti otevřely pro zakládání celých vsí. Pro valašskou kolonizaci urbáře skýtají malou oporu.

*

Podívejme se nyní do rovinatějších krajů. Na nevelkém statku pozořickém ve středu země (urbář z r. 1587). Většina jeho vsí patřila mezi střední a větší. Obyvatelé některých z nich užívali od starodávna dvorských polí, takže zatím nepociťovali hlad po půdě. Na statku nebylo městečka. Neudiví proto, že se v urbáři neobjeví přistěhovalce jméno. Teprve v pozdějším urbáři z r. 1629, kdy se začíná tam rozvíjet vnitřní kolonizace, lze postihnout 9 jmen osadnických.

Městečko rovněž nebylo na statku Nové Hvězdlice na Vyšovsku v dosti úrodném kraji (urbář z r. 1609). Vsi naproti tomu patřily k větším, jedna dokonce k velikým: Šardice s rozvinutým vinařstvím. A právě v ní sedělo 5 přistěhovalců, mezi nimi i 1 Němec. Veliké povinnosti poddaných, jak se jeví ve výčtu robot na drobném statku Zábřehu n. O. (urbář z r. 1616) se asi jevily málo lákavé pro přistěhovalce. A vskutku jen 3 sem zabloudili a usadili se v největší vsi. To se již více zajímali o obě městečka i o některé větší vsi chrlického statku v rovinách a v pahrbcích révosné krajiny jižně a východně Brna (urbář z r. 1604).

Rozdíl mezi rovinou a pahorkatinou a mezi městem (městečkem) a vsí se jasně projevil na rozsáhlém statku plumlovském (urbář z r. 1590). Správní střed sice byl na hrdém hradě Plumlově, přirozeným střediskem však byl Prostějov. Svými více než 660 osedlými patřil mezi největší města moravská. Kvetoucí ještě řemesla i ob-

chod⁷ v něm jevila neobyčejnou přitažlivost pro okolí i pro cizí kraje. Urbář, který bezpochyby nevyjadřuje plnou skutečnost, ukazuje město takřka naplněné přistěhovalci, jichž se tu za generaci shromáždilo tolik, že tvořili sedminu usedlíků (92). Pocházeli z nejružnějších končin: 15 z českých měst, 13 ze Slezska, 5 Italů, Poláci a Němci po 4, k tomu 3 Slováci. 12 lidí přišlo z moravských měst. O zbytek se dělili přichozí ze vsí z okolních i z plumlovského statku. Daleko méně přistěhovalců sedělo na venkově (25). Dětila se o ně 3 městečka a 1 ves v rovině. Vůbec je nelákaly vsi na vrchovině a ani ne Plumlov, ač byl sídelním městečkem.

Poněkud jiný stav vykazoval statek napajedelský (urbář z r. 1603). Jeho středisko Napajedla, jež patřilo mezi větší městečka, strhlo na sebe zájem přistěhovalců, jichž tu sedělo více než 10% usedlíků (20, z nich 15 bylo podsedky). Seděl mezi nimi 1 přichozí z Uher a opět 4 Němci. Dalších 11 kolonistů se usadilo v 7 vsích. Tentokrát byli mezi nimi i 3 Slováci, opět však 2 Němci a 1 přichozí z Čech. I tito usedlíci byli převážně podsedky. Zde tedy i vesnice dovedla k sobě přilákat osadníky. Přispívalo k tomu nepochybně rozvíjející se zahradnictví i možnost pronikat do panských kopanic.

Nápadný rozdíl mezi městem a venkovem se vyvinul na bzeneckém statku (urbář z r. 1604). Středisko Bzenec svými 310 usedlíky patřilo mezi větší města moravská. Udržovala se tu značná židovská obec, v níž seděla polovina přistěhovalců města (16 ze 32). Dále tu seděli 2 Poláci, Ital a Vídeňák, žádný však Slovák. Značná část osadníků sem přišla z českých i moravských měst. Zajiště bohatě rozvinuté vinařství lákalo přichozí. Kupodivu však ani sousední městečko Vracov, ani ty vsi, v nichž se pěstovala réva, nepůsobily přitažlivě na kolonisty, kdežto jinde ano.

*

Jak se vytvářelo přistěhovalectví ve vinorodých krajích jihomoravských? Na statku židlochovickém (urbář z r. 1590) se 2 městy, 4 městečky a 12 převážně velikými vesnicemi městečka lidnatostí předčila města. A podle toho se vytvářelo i přistěhovalectví. Zatím co počet přistěhovalců do města Pohořelice (o Židlochovicích není přesných zpráv) bylo možno spočítat na prstech jedné ruky (pro jihomoravské poměry je charakteristické, že polovinu mezi nimi tvořili Charvátí), v Nosislavi, největším sídlišti na statku, jich bylo nejméně 26, tedy dobrých 15% usedlíků. Také v druhém největším sídlišti Blučině se usadilo přes 13% přistěhovalců (19 ze 153). Méně jich bylo již v dalších 3 městečkách. Tím více se jich sešlo do 3 velkých vsí. Mezi jejich 236 usedlíky se počítalo skoro 30 kolonistů, tj. skoro 13%. V jiných vsích jich již tolik nebylo, přesto však se na tento statek v nedávné době přistěhovalo nejméně 100 osadníků nejen z různých končin Moravy, ale i cizinci, mezi nimi 9 Poláků, 8 Slezanů, tolikéž Čechů, 2—3 Němci, Italové, Charvátí, Uhři, ba i jakýsi Turek a cikán.

O dva roky později byl sepsán urbář vinorodého statku uherskoostrožského, jenž se skládal z nevelkého města, ze 4 lidnatých městeček a z 20 středních i velkých vsí. Čtenář pročítající záznamy urbáře, je překvapen, jak rovnoměrně po celém statku, v městě, v městečkách i na vsích se rozsídli přistěhovalci. Tvořili tu kolem 10% usedlých (někde jen 7%, jednou až 20%). Nej hustěji seděli ve 3 velkých městečkách. A opět se na statku sešla pestrá mezinárodní společnost: mezi 139 přistěhovalci bylo možno shledat nejméně 15 usedlíků, jejichž jména ukazovala buď na valašský původ nebo na jiné obyvatele uherské kotliny; dále tu sedělo 9 Poláků a rovněž tolikéž Slováků, 7 přichozích ze Slezska, 6 Charvátů, 3 z Čech, 1 Němec a 1 Turek. Mezi přicho-

zími moravského původu 6 neslo příjmení Hanák. Ostatní pocházeli z různých končin Moravy, převážně však z její východní polovice.

S velmi zajímavou situací by se byl tehdy setkal pozorovatel strážnického statku (urbář z r. 1617). Středem bylo velké město Strážnice, mající kolem 500 usedlých. Opodál v podhůří leželo asi tehdejší největší moravské městečko Velká, předčící svým počtem 257 usedlíků nejedno moravské město. Také nedaleký Lipov s více než 150 usedlíky se počítal k velkým moravským městečkům. 12 vsí statku patřilo mezi tehdejší větší a velké vsi. Kdo pročítá urbář, je překvapen, jak veliký počet přistěhovalců se tu nakupilo po všech obcích. Početně i procentuálně mezi nimi vedle Strážnice, v níž se usadilo 116 přistěhovalců, t. j. téměř 25 % usedlíků. Patřila tudíž Strážnice mezi první poddanská města moravská co do počtu přistěhovalců. Kromě městečka Lipova bylo v každé obci více než 10 % přistěhovalců, a je zajímavé, že snad jedině na tomto statku seděli ve vsích přistěhovalci hustěji než v městečkách, dosahující až 25 % usedlíků. A tato situace se obrází i na celkovém statkovém průměru, který svými 270 přistěhovalci dosahoval skoro 16 %, co se bezpochyby neobjevilo na žádném jiném moravském statku. Bylo by velmi poučné rozmístit si zdejší osadníky na mapu. Podílel by se na tom nejen značný kus Moravy, leč i tehdejší Slezsko, Slovensko a ovšem i Polsko. Bylo by však třeba k tomu podrobnějších studií, než je tato. Strážnicko spolu s Uherskoostrožskem prokazují přesvědčivě, že to bylo především vinařství, které nejvíce lákalo příchozí k usazení. Z vinohradu se bylo možno uživit i na poměrně malém kousku půdy.

Toto pozorování potvrzují data urbáře statku moravskokrumlovského⁸ (asi z r. 1613). Přistěhovalce lze na tomto statku zaznamenat především v těch větších, vsích a městečkách jižnější oblasti, kde se pěstovalo víno, zejména v Ivančicích, kde jich bylo plno. Do značné míry se toto pozorování potvrzuje i na statku uherskobrodském (urbář z r. 1615). I tu se přistěhovalci objevují především ve vinorodých vsích, nikde však tak hustě jako na Strážnicku nebo Ostrožsku. Zdá se, že hojně užívání námezdní práce na vinicích nabízelo možnost obživy četným námezdně pracujícím. Na veliké nahuštění přistěhovalců na jihovýchodní Moravě, jinde nezaznamenané, působili bezpochyby i jiní činitelé. Nedávné zpusťování kraje bočkajovským vpádem nutilo šlechtické majitele osadit vzniklé poustky.⁹ Tak se plně otevřely brány kolonizaci. Mám však za to, že nebylo třeba přílišného lákání ze strany šlechty. Pověst bohatého kraje osazování sama podporovala. Vedle toho na Strážnicku tomu napomáhala i dědické právo, jež umožňovalo drobit dědické podíly mezi potomky, jak se lze přesvědčit z pozemkových knih. Prodeje kusů pozemků v tomto hustě zalidněném kraji byly na denním pořádku. Mimoto vrchnost dovolovala další a další zabírání kopanic. Vytvořila se tudíž řada příznivých podmínek k osazování přistěhovalců.

Třeba ještě poznamenat, že koncem 16. stol. probíhala na Lednicku a Mikulovsku charvátská kolonizace, jež se dala z iniciativy šlechty.¹⁰ Některé odštěpky této kolonizace rozběhly se však i do jiných končin Moravy, kde je pak zachytily urbáře, jak ještě bude o tom řeč.

*

Zhodnotíme-li předchozí výzkum, dojdeme k těmto závěrům. Použitý materiál dovolil se podívat na otázku pohybu obyvatel v předbělohorské Moravě jen z hlediska přistěhovalectví na jednotlivé pozorované statky, nikoliv též ze stanoviska odchodu obyvatel ze statků. Z urbářů samých nelze zjistit, zda obyvatelé vsí, v nichž poznáváme přistěhovalce, označují trvalé usedlíky nebo jen fluktuující živel. Na tuto otázku bude moci odpovědět teprve výzkum gruntovních knih, případně matrik.

Výskum ukázal, že se na Moravě vytvořilo několik přistěhovaleckých oblastí: Českomoravská vysočina, Jesenicko, Karpatsko, dále rovinné kraje, mezi nimiž zvláštní místo zaujímal vinorodý kraj jižní a jihovýchodní Moravy. Tyto oblasti vyznačovaly jisté zvláštnosti, jak na to bylo poukázáno. Z problematiky, která se objevila, třeba vyzvednout osudnost pro budoucnost českého živlu, že neměl dost sil, aby se vyrovnal s přílivem německých osadníků z jesenické oblasti a ze Slezska a neobrátil do těchto končin své lidské přebytky, jichž, jak vyplývá z urbářů, neměl nedostatek a spíše se obracel do končin rovinných, zvláště vinorodých, kde se mu nabízela snadnější obživa než v těžších podmínkách horských. Otázku neobyčejného nahuštění přistěhovalců do jihovýchodní Moravy na Strážnicko a Ostrožsko bude třeba přeshetřit. Půjde o to zjistit, nakolik způsobilo tento příliv přistěhovalců i vyhlazení kraje po bočkajovských vpádech. Bylo by pak třeba předpokládat, že toto rozsáhlé přistěhovalectví bylo jen přechodným jevem podmíněným danou situací. Otázka druhá, kterou nebylo možno z daného materiálu řešit, zní, zda přistěhovalcí, jež zaznamenávají urbáře, představují příchozí propuštěné výhostním listem ze svazku jednoho statku do druhého, či zda jsou to zběhové. Tuto otázku bude třeba řešit za použití jiného materiálu, zvláště gruntovních knih, popřípadě púhonných knih. V této souvislosti bude třeba vyšetřit podíl šlechty na přistěhovalectví. Na podkladě materiálu zde použitého lze říci, že se na Hukvaldsku feudální pán podílel na přistěhovalectví velmi značně. Plně je doložen podíl šlechty v charvátské kolonizaci a do jisté míry i v kolonizaci valašské.

Vedle naznačených podmíněných výsledků vyplynuly ze studie tyto už jistější poznatky. Přistěhovalcí se usazovali na statech, který skýtal možnost dlouhodobé obživy. Po té stránce se některé naše kraje jevíly na tehdejší dobu nasyceny usedlíky, i když třeba z dnešního hlediska byly řídce obydleny. U nich bylo možno počítat s novým přílivem osadníků teprve tehdy, až by se začala zabírat dosud nevyužitá půda, která byla v panské držbě. Taková situace nastala v některých pohorských oblastech. Na příliv přistěhovalců působil stav vrchnostenského hospodářství: rentovní statek s námezdní prací více lákal než statek robotní. Zdá se, že též více lákal statek velký než malý pro větší rozrůzněnost zaměstnání obyvatel, a tudíž pro snazší možnost nalézt v něm obživu pro více pracovních sil.

Pokud se týče druhů sídlišť, urbáře prokázaly zcela jednoznačně, že to byla především města, jež k sobě nejvíc přitahovala přistěhovance. Na příkladu Strážnice lze ukázat, že se jich mohlo za generaci nahromadit až čtvrtina z počtu usedlíků. 10% přistěhovalců ve městech, zvláště větších nebyl neobvyklý jev. Rozvitá řemesla i obchodní příliv přistěhovalců podporovaly. V městečku se spíše objevili přistěhovalcí než na vsi a ve větším městečku spíše než v malém. Právě tak větší ves spíše k sobě přitahovala kolonisty než malá. Lze tedy říci: čím se v sídlišti rozvíjel život rozmanitěji a čím se v něm nabízely větší možnosti obživy, tím snáze se tu uchytil příchozí. Tento výzkum tedy potvrdil dosavadní názor o městech jako střediscích přistěhovalectví a svými konkrétními daty jej postavil na pevnou bázi, jež tomuto názoru dosud chyběla. Ukázal však, že se také naše ves za jistých podmínek podílela na přistěhovalectví. Třeba ovšem připomenout, že byla celá území, kde se na vsi přistěhovelec nevyskytl. Bylo tomu tak především v krajích hospodářsky chudých a bez důlního podnikání, nebo tam, kde se neprovádělo klučení. Pokud se společenského rozrůznění usedlíků týče, zásadně se mezi nimi objevovaly všechny vrstvy poddaných, převahu však měli nesporně drobnější usedlíci, zvláště podsedci.

Naznačený pohyb obyvatelstva probíhal především mezi jednotlivými statky uvnitř země. Třeba říci, že nabyl značných rozměrů. Ve studovaných 37 statech

a 7 vsích¹¹ bylo možno zjistit ne méně než 820 případů domácího přistěhovalectví, tedy průměrně 22 případů na jeden statek. Ze záznamů urbářů lze usuzovat, že se Morava stala útočištěm i cizích zběhů. Utekli sem Slezané, Němci, Poláci, Slováci, Charváti, Češi, Uhři (?), Italové, a ovšem Valaši, ba i Turci (?). Nahustilo se jich na těchto statech na 500. To značí, že ani ne každý třetí z přistěhovalců byl cizinec. Na prvním místě mezi nimi byli Slezané (128 na 17 statech). K nim třeba připojit Němce z Říše a z Rakous (v počtu 82 na 28 statech), a to proto, že většinou mezi Slezany byli Němci. Takto zjišťujeme, že se s Němci bylo možno setkat téměř na každém statku. A lze říci, že urbáře dokládají jednoznačně německou expanzi k nám již v předbělohorském období. Je nevyřešená otázka, nakolik náboženská příbuznost toto přistěhovalectví usnadňovala. Ze studovaného materiálu se ukazuje, že i četní polští zběhové nalézali u nás útočiště (118 na 27 statech). Byli roztroušeni po celé zemi, spíše však v českém prostředí než v německém. V pořadí třetí se objevují Charváti. Bylo jich možno zaznamenat jen 73 na 10 statech, tedy mnohem méně než dokládá zmíněná Turkova studie, zato však na širším prostoru.¹² Rozběhli se nejen po jižní Moravě, objevili se však i na Hukvaldsku. Převážně v západní části země se usazovali příchozí z Čech. (Celkem zjištěno jich 62 na 13 statech.) Překvapuje, jak se celkem málo usazovali tehdy na Moravě Slováci (50 na 16 statech a v 5 jednotlivých vsích). Nalézáme je více ve vnitrozemí než v oblastech přilehlých ke Slovensku, a spíše na vsích než ve městech. Do jistých rozpaků se dostáváme, máme-li usedlíky označované v urbářích jako Uhři či Turci, počítat k Maďarům, či spíše k různým národním skupinám usedlým v karpatské kotlině. Sedělo jich roztroušeně asi tři desítky po vsích při hranicích slovenských, leckde však i ve vnitrozemí. Naopak spíše po městech se usazovali Italové.

Poznámky

¹ Názor ten uvedl do naší literatury Josef Pekař v Knize o Kostí, a od té doby se u nás drží. Nejnověji hodnotí tuto problematiku Jos. Válka v článku v ČMM 1954, str. 189—199.

² F. A. Slavík, Neustálenost jmen rodinných a rodových v XVI. a na počátku XVII. stol. ČMM 29, 1905, str. 134—142. Zikmund Winter, Kulturní obraz českých měst, IV. kap. O jménech měšťanských, str. 76—94.

³ Přitažlivost města se jasně jeví v urbáři třebíčského statku z r. 1629, tedy již z pokročilé fáze třicetileté války. Přesto však nalézáme v Třebíči 34 přistěhovalce, a mezi nimi 4 Italy, 2 Slováci, 6 příchozích z Čech, ostatní z blízkých i vzdálených moravských statků. Dalšíh 17 sedělo ve 2 městečkách a po 1—2 v devíti vsích. Charakteristické při tom je, že mezi nimi opět byli 2 příchozí z Čech, 2 Poláci a 3 Němci. Je to asi ohlas čilých styků s evangelickou cizinou. Jak po té stránce chudě vyhlíží urbář sousedního statku náměšťského, však až z r. 1640. Na celém rozsáhlém statku, kde sídlil Karel st. z Žerotína, lze zjistit jen 11 přistěhovalců, z nichž však žádný cizinec, ani nikdo z Čech.

⁴ Výstižnou studii o postupu německého lidu do našeho severomoravského pohraničí napsal Fr. Hrubý, Severní Morava v dějinách. Brno 1947; ta však nepodává obraz národnostního vývoje dál než po panství úsovské. Některé doplňky podal A. Turek v recenziti ve Slez. sbor. 1951. Týž recenzent v serii článků souborně nazvaných Poněmčování Opavska v 16. a 17. stol. (Slez. sbor. 1948—1954) se nejednou dotýká severomoravského území a v mapce (příl. ke str. 192 r. 1950 o populačních přebytcích r. 1954, str. 195) názorně zachycuje germanizační postup i na severní Moravě asi po touž čáru jako Hrubý.

⁵ Jiří Jirásek, Poddání na panství olomouckého biskupství v 2. pol. 16. stol. Rozpravy ČSAV r. 67, 1957, str. 28—30.

⁶ Hukvaldskou kolonizaci by bylo třeba soustavně a podrobně zpracovat podle dat urbářů v terénu. Tak by se snad podařilo vyřešit délky i šířky lánu, s nimiž se v urbáři operuje. Valašskou kolonizaci a nikoliv kolonizaci jako takovou se důkladně obírá souhrnná studie Jos. Macúrka Valaši v západních Karpatech. Ostrava 1959.

⁷ Jan Kühndel, Minulost řemesel a průmyslu na střední Moravě. Vlastivěda střed. a sev. Moravy, II, 1942, str. 680 ad.

⁸ Urbář je sice datován k r. 1642, ze samého textu však vyplývá, že je to německý překlad českého urbáře asi z r. 1613. O předbélohorském původu urbáře svědčí např. ta okolnost, že se v Alexovicích mluví o novokřtěncích, že tam sedí.

⁹ František Kameníček, Vpády Bočkajovců na Moravu a ratifikace míru vídeňského od zemí koruny čes. r. 1605–1606. ČCM 1894, str. 104–106, 263–270, 387–389.

¹⁰ Nejdůkladněji o ní poučuje studie A. Turka, Charvátská kolonizace na Moravě. ČMM 61, 1937, str. 49–70, 195–212, 363–390; tu i literatura.

¹¹ Kromě uvedených urbářů byly v této studii ještě zpracovány urbáře ze statků: Želivsko 1578, Helfenštejn 1611, Ždánice 1617, Dalečín—Jimramov 1631, Holešov 1629, Jemnice 1627, Rajhrad 1629, Valeč 1627; k tomu ze vsí: Kobyli 1571, Strážovice 1589, Dubňany 1604, Hovorany 1604, Želetice 1610, Vel. Němčice 1642, Bojanovice 1631. Data o uložení uvedených urbářů se najdou v příl. k článku Jaroslava Novotného, Poddanská půda na Moravě v 16. a 17. století. Sbor. arch. prací 1959, str. 223–235.

¹² Turek tamt. uvádí zprávu, že se na Moravě usadilo na 4.000 Charvátů. ČMM 1937, str. 196, pozn.